

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 5. No. 17. 1940

ESKİ HEKİM BAŞILAR LİSTESİ

(Hekim Hayrullah efendiye göre)

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Bizde hekim başıların listesi Bursalı Mehmed Tahir beyin Osmanlı Müellifleri eserinde etibba fashının sonunda neşredilmiştir. Bu şekilde bir liste başka bir yerde neşredilmediği için bunu tedkiklerimiz esnasında kısmen iktibası muvafık buluyorduk. Merhum Bursalı Tahir bey bu listeyi nereden iktibas ettiğini bildirmemiştir. Fakat bu eseri neşri sırasında eserin müsveddeleri Bayezit Umumi Kütüphanesinde durur, ve müracaatımızda bize kendisine esirgenmediği üzere icab eden malûmatı oradan cömertçe verirdi. O zaman ve sonraları bu eseri neşrederken sandukai kemalât, üstad İsmail Saib efendi hocadan çok müstefid olduğunu duyardık. Bu cihetle de hekim başılara ait bu listenin doğruluğuna, tereddüt göstermekle beraber, inanıyorduk.

Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini İzzet beyin yazdığı hekim başı odası eserinde buna benzer ve kendisinin de ilâve ettiği bazı hekimlerle beraber ikinci bir listeye müsadif olduk. İzzet bey şüphe yok ki Tahir beyin bu listesini ve Osmanlı hekimleri fişlerini esas tutmuştur. Burada birçok yanlışlıklar tekerrür etmiştir. Maalesef listeyi nereden ve ne suretle tamamladığını bildirmemiştir. Bunu da bitabı tereddütle karşılayorduk.

Şimdi, İsmail Saib efendi üstadımızın Maarif Vekâletince satın alınacak kitapları tasnif olunurken hekim başılara ait merhumun kütüphanesinden bir listenin çıktığını değerli âlimimiz Kilisli bay Rifat bize haber verdi ve bu mühim vesikayı da gösterdi. Biz de fotoğrafını ve klişelerini hazırlattıktan sonra kısa izahlarla cümlesinin ruhları şadolsun diye basmağa karar verdik.

YENİ SARAYDA "ENDERUN HASTAHANESİ",

İSMAIL BAYKAL

Topkapı sarayı müzesi kütüphanecisi

Osmanlı tarihinin enderuna ait kısımlarını okuduğumuz zaman bu müessesenin eski devirlerde çok büyük ve zengin bir teşkilâta malik bulunduğunu görmekteyiz.

Sultan Osman I den sonra sıra ile ve derece derece teşkilâtlandırılan enderun, Fatih sultan Mehmet II tarafından 866 (1461) de başlanıp sekiz ay kadar kısa bir zamanda olmak üzere 867 (1462) de sona eren Yeni sarayda (1) müteaddit odalar kurularak ilim ve marifetinin her şubesinde istifade edilmek üzere vücuda getirilen geniş teşkiât arasında bir de «enderun hastanesi» inşa edilmişti.

Edirne ve Eski sarayda mevcut olan enderun hastanelerinden başka olan ve babı hümayundan girince sağ tarafta Gülhaneye giden yolun başında ve Çizmekapı denilen mahalde yapılan bu hastaneye aynı zamanda « hastalar odası : enderun bimarhanesi » de denilirdi. (2)

Bu teşkilât Yeni sarayda ki enderun odaları teşkilâtının ufak birer hastane şubesi idi. Burada her odanın meselâ « hazine odası » kiler hassa odası : gibi odaların ayrı ayrı daireleri olup kezalik hepsininde oda başısı, parşçısı (3) ahçı, hademe, hasta bakıcılar ve kapıcılar tahsis edilmişti.

Bundan başka yine her odanın orta büyüklükte halvetli birer de hamamı vardı. Hastanenin birinci kapısına Ak ağalardan altı nefer mu-

(1) Âli Kühül'ahbarı s. 242 Topkapı sarayı Revan kütüphanesi No. 1117.

(2) Enderun istilahında hasta olanlara hastalarda, timarda denildiği gibi izinli olanlara da timara gitti denilirdi.

(3) Sarayda hükümdarın geçeceği mermer döşeli yolların kuşçular tarafından limon suyu ile temizlenmesine denildiği gibi sarayda yapılan bil'umum temizlik işlerine de denilir.

hafız tayin edilmiştir ki bunlar aynı zamanda hastaneyi de muhafaza ederlerdi.

Bu hastahane teşkilâtını anlatan enderunlu müverrihlerden Apdullah bin İbrahim Üsküdarînin 1100 - 1106. 1694 - 1688 senelerine ait yazmış olduğu üç ciltten ibaret vakıyatında (*) sıra ile odaları anlatırken has oda ve seferli odalarından da bahsettiğine göre 923 - 1517 de Mısırın fethinden sonra emanatı mukaddeseyi getirdiği zaman has odayı ihdas eden Sultan Selim I ile 1015 - 1606 da Yeni sarayda seferli odasını ihdas eden Ahmet I tarafından enderun hastanesinde mezkûr odalar için de daireler ilâve edildiği anlaşılmaktadır.

“ Resim 1 „ Kapı ağası

Sarayda bir iç oğlanı hasta olup hastaneye yatırılması iktiza etse, hasta hangi odadan ise o odanın zabiti tarafından yani kilerden ise kileri hassa kethudası, hazineden ise giyimbaşı babüsseade ağaları

(*) Topkapı sarayı müzesi Revan kütüphanesi No. 1224 s. 316.

vasıtasile sarayın umum âmiri bulunan kapı ağasına (Resim 1) malumat verilir. Ve emri alınınca Yeni saraydaki hizmetler için Fatih Sultan Mehmet II tarafından ihdas edilmiş olan zülüflü teberdaran « baltacı » ya hasta arabası ısmarlanır. Bu zülüflü ağa babüsseade önündeki mermer direklerin altından orta kapıda nöbetçi bulunan bevvabanı sultaniye « kapıcılara » « araba » diye yüksek sesle bağırır.

Burada yalnız « araba kelimesi » bu hizmetkârlar için kâfidir. Çünkü bundan başka hiçbir suretle araba çağrılmazdı.

«Araba» sesini işiten nöbetçi «bevvaban» da hastalar için mahsus yeri olan odun anbarına (1) giderek acem oğlanları namı altında bulunan hizmetkârların bölük başısına araba istendiğini söyler. İki tekerlekli ve üstü kırmızı çuha örtülü olan bu hasta arabası (2) (resim 2) acemi oğlanlarının nöbeçilerinden iki nefer çekerek babüsseadenin sakafında mermer direkler yakınına getirirler. Ve arabanın geldiği hastanın mensup olduğu odaya bildirilir.

« Resim 2,, Hasta arabas

Hasta bulunan enderunlu gılman takkesine makrime sarıp arkası-

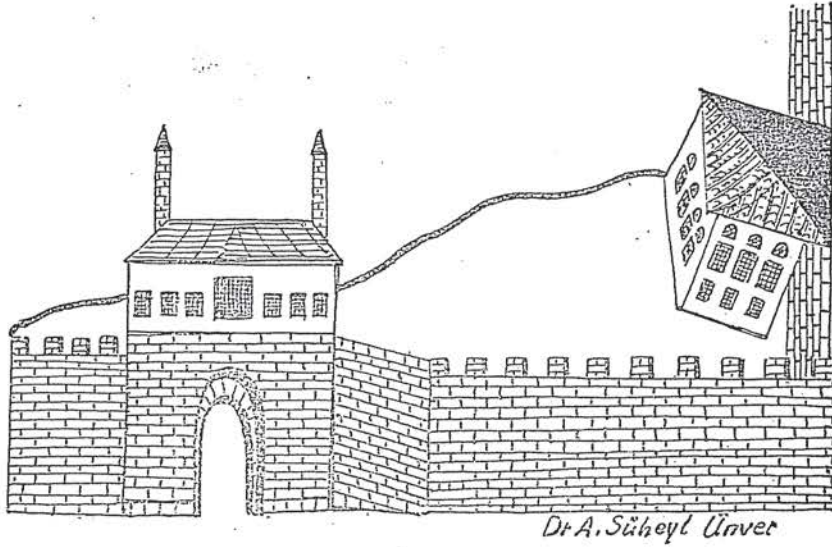
(1) Elyevm Askerî müzesi bulunan binanın yan kısmındaki mahal.

(2) On sekizinci asırda yapılmış olan bir kıyafet albümünden : Ahmed III kütüphanesi No. 3690.

na muvahhidî adlı kolsuz hırkasını giyerek babüsseade önünde bekliyen arabaya kadar getirilir.

Herhangi bir odada bir gılmanda velev hafif bir rahatsızlık belirse hemen bu merasimle araba çağrılır. Bu husuta müellif Abdullah bin İbrahim Üsküdarî cilt 2 sa. 316 Revan kütüphanesi 1224 numara : da aynen şöyle anlatır: Oda hayi mezburanda olan gılmanlardan biri başım ağrıyor dese veyahut mizacı nahoşluğundan beşeresinde bir alâmet zühur eylese ol saat kapı ağasından mezun olup ol gılam arabai mahude ile bimarhaneye irsal ederler: demektedir.

*Babı Humayun yanında Çizme Kapıda (1748) 1162
Enderunlular Hastanesi*

“ Resim 3, ”

Hasta adedi üç kişiye kadar zuhur ederse aynı araba ile mezkûr acem oğlanları marifetile çekilerek « enderun hastanesi » ne kadar götürülür (Resim 3) arabayı çeken acem oğlanlarına nizamem verilmesi lâzım gelen bahşışlar hasta gılmanan tarafından verilir. Hastalar hastaneye getirilip arabadan çıkarıldığında hangi odanın hastası ise hâstanedeki odasına yatırılır. Burada mezkûr müellif: Vazifei padişah-

hî birle müteayyen olan tabibanı hassa ve cerrahanı hassa bimarı mezburun emrazına mualeceye bezli makderet ederler. İfakat bulur ise yine odası zabiti marifetile ve kapı ağası iznile arabai mahude duhul ve odasını bulur : diye anlatır.

Hastaneye yatırılan hastalardan birisi iyi olmayıpta vefat ederse odun anbarı imamı tarafından gasledilip dinî merasimi icra edildikten sonra kendi odası ve diğer odalalardan gelen yoldaşları marifetile dış kapıdan çıkarılarak ya Kasım paşada veyahut Üsküdar'da Karaca Ahmet te bulunan enderunlular mezarlığına defnolunur.

Saray içindeki odalarda bulunan gılmanandan biri füceten vefat edecek olursa her odada bulunan ve şirvan adı verilmiş olan mahal vardır ki koğuşun üst katıdır. Burada enderunlu dilsizler oturup yatarlar. Ölü buraya çıkarılıp akşama kadar saklanarak karanlık olunca mezkûr ölü bir kilime sarılıp yine kapı ağasının iznile ve kendi odası yoldaşlarından sekiz gılman ölünün sarıldığı kilimin dört köşesinden tuttıkları halde gece vakti babüsseadeden çıkarıp mezkûr hastaneye getirilerek yukarda yazdığımız veçhüzere hastanede ölen gılman gibi dinî merasimle enderunlular mezarlığına defnedilir. Çünkü gündüz saray kapılarından cenaze çıkartmak kanunen menedilmişti. (1)

Gerek hastanede ve gerek odalarda olsun vefat eden gılmanın taşrada bir varisi bulunursa kalan malı paraya tahvil edilerek (rüfaka arasında mezat olmak suretile) verilir.

Ölen gılmanın varisi bulunmazsa kalan eşya mensup olduğu odasının zabıtine teslim edilerek koğuşun malı olur.

Enderunlu hastaların akrabasından baba, ana ve saire gibi biri tarafından konuşmak ve görmek arzu edildiği zaman hasta gılman hastaneye gitmeden bir gün evvel keyfiyeti oda zabiti marifetile kapı ağasına bildirip müsaadesini aldıktan sonra ailesine bir mektup yazarak ertesi gün dîvan kapısında « orta kapı » hazır bulunması bildirilir. Ve mezkûr gün de hasta gılman hastaneye gitmek üzere babüsseade önünden arabaya bindirilerek orta kapıya geldiği zaman orada bekleyen akrabası, gılmanla konuşmak istediğini arabayı çeken acem oğlan-

(1) Topkapı Sarayı Revan kütüphanesi numara 1224 sa. 316

larına söyleyerek arabaya yaklaşır. Ve hastaneye kadar arabasına yanında giderek hasta ile konuşur. Ve hastane önüne geldiğinde hastanın akrabası ayrılıp gider. Hastada ait olduğu odaya yatırılır, eğer hasta gılmanın ailesinden biri hastanede görüşmek isterse ak ağalardan olan ve hastanenin zabiti yerinde bulunan hastalar ağasına malûmat verip acem oğlanları zabiti nöbetçi başı marifetile mezkûr akraba dışardan hastalar ağası odasına davet edilir. Ve aynı zamanda hasta gılmanada haber verilerek getirilir. Hasta ve akrabası hastalar ağasının odasında ve mezkûr ağada yanlarında bulunduğu halde görüşürler. Vazedilmiş âdet üzere hastaneye gelmiş bulunan bu ziyaretçiye hastane hizmetkârları tarafından kahve şerbet ve buhur (1) ikram olunur. Ve nizam üzere hasta gılman tarafından mezkûr hizmetkârlara bahşişler verilir. İki üç saat kadar görüşüldükten sonra hastanenin nöbetçi başısı marifetile ayrılma zamanı geldiği tebliğ edilir.

Buraya kadar yazdığımız bu hastane teşkilâtından başka sarayın içinde gece vakti kapılar çevrildikten sonra (2) bir hastalık vaki olduğu takdirde iptidai bir tedbir olmak üzere Fatih Sultan Mehmet II tarafından Yeni sarayda yapılan kileri hassa koğuşu kapısının dışına bir ecza dolabı da yaptırılmıştı.

Yeni sarayda baş lala yeri olan «hekim başı odası» (resim 4) ndan başka olan bu dolaba kullanılması bilinen ve alınmasında bir zarar olmayacak ilâçlar konulur ki, çay, ihlâmur, papatye ve yasemin gibi ilâçlarla çiçek suyu, lokman ruhu, afyon ruhu, kırmızı, tiryak ve hind yağı misilli ilâçları bulundurmak ve bunların koğuştaki bulunan eski ve tecrübeli ağaların göstereceği miktara ve hastanın hastalığına gö-

(1) Buhur : ödağacı, anber ve kömür tozu tülbentten geçecek bir surette dövülüp gülsuyu ile hamur edilerek kalem şekline getirilir. Ve icabında buhurdanlıklarda yakılarak merasimlere ve bilhassa mevlûd, nikâh ve cenaze gibi dinî merasimde kullanılır. Son devre kadar Topkapı sarayına «Yeni saray» Hırkai-seadet ziyareti ve saire ile gelen hükümdarların önlerinde hazine kethudaları veya baş yazıcılar buhurdanlıkla yürürlerdi. Bu buhurun ufak düğme şeklinde yapıp üzeri yıldızlanan kısımlarına da kurs denilir. Hekim başı odasında bu kalıplardan güzel örnekler vardır. Son devirlerde buhur ve kursun mütehasısı elyevm Topkapı sarayı müzesi Emanat dairesi şefi Abdürrahman Şahin idi.

(2) Saray istilâhınca «kapı kapandı» demek caiz olmazdı. Bunun yerine «kapı çevrildi» denilirdi.

re kullanılması, kezalik bunlardan başka kan almak iktiza eden bir hastalık vukubulursa hacamat etmek ve lāvman yapmak için aletler bulundurmaktan ibaretti.

Bu muvakkat tedbire ait ilâçlar iktiza ettikçe kiler hassa odası kethüdası tarafından tanzim edilen listeye bağı bir senedle ve reisül-etibbanın (hekim başı) tasdikinden geçmek suretile alınıp mezkûr ecza dolabına konulur. Ve kullanıldıkça eksik kalan ilâçlar yine aynı merasimle ikmal edilip yerine konulur idi. (1)

“Resim 4,, Hekim başı odası

İşte enderun hastahanesinden ayrı olan bu ufak sıhhiye teşkilâtından sarayın içinde bulunan bütün odalar istifade ederlerdi.

Fatih sultan Mehmed II nin Yeni sarayda kurduğu bu hastahane teşkilâtından sonra inkişafa doğru yürüyen enderun teşkilâtının eksik kalan kısmını tamamlamaya koyulan oğlu Beyazıt II cülûsundan sonra 886 (1481) de inşa ve ihdas ettiği Galatasarayında (2) baş, orta ve küçük oda gibi enderun gılmananı için tertib edilen odalardan başka bir de hastahane yapılmıştı.

(1) Atâ tarihi cilt I. s. 175.

(2) » » » s. 73.

Hemen Yeni saray hastahane teşkilâtının aynı olan bu Galatasaray hastahanesinin hademe ve sair teşkilâtı arasında hasta gılmanana bakmak üzere üç adet (ana tabirile) ihtiyar hasta bakıcı kadın tayin edildiğini görüyoruz. (*)

Galatasarayında hasta olan gılmanan saray hastahanesinde tedavi edilmeğe razı olmayıp bu isteği ana ve babası da tasdik ederse hasta gılman iyi oluncuya kadar evinde yatmasına müsaade edilirdi.

Hulâsa olarak diyebiliriz ki bundan sonraki devirlerde her hangi bir sarayda enderun teşkilâtı bulunursa orada ihtiyaca uygun bir enderun hastahanesi vücade getirildiği gibi sayfiye ve saire ile göç olup hükümdarın uzun müddet ikamet ettiği saraylarda da hemen aynı teşkilâtlı olmakla beraber ufak mikyasta enderun gılmananı için hastahane kurulur idi.

Bu cümleden olarak evvelce Edirne'de gılmanana mahsus başlı başına yapılmış bir hastahane binası olmayıp icabı hale göre bir hastahane kurulduğu anlaşılmaktadır.

Çünkü müellif Abdullah ibni İbrahim Üsküdarî vakıatında cilt 2 s. 269 numara 1224 Revan 1103 (1691) senesi vukûatını anlatırken: Edirne'de vaki sarayı sultanide gılmananı enderunı hümayun hastalarına elbette bir timarhane lâzım olmakla sultan Selim camii karşısında vaki musahibi şehriyarî Mustafa paşanın sarayı yakınında merhum Yeşilli Mehmed efendinin hanesi hasta olan enderun gılmananına mahsus timarhane olmak üzere yeniden tamir ve döşenmesine hattı hümayun sâdir olarak şehremini İmadi Musa ve ser mimarı hassa vekili taraflarından mezkûr Mehmed efendinin evi timarhane yapıldı. demekte olup yine mezkûr cildin 316 ncı sahifesinde bundan evvelki hastahane için de: Edirne'de senei sabıkalarda hastalar timarhanesi musahibi şehriyarî merhum Mustafa paşanın sarayı kurbünde vaki serpostaniyanı Edirne Koca Sinan ağanın hanesi olup ve lâkin hanei mezbur ziyadesile harab olmağın kurbünde vaki Yeşilli Mehmed efendinin hanesi mamurca olmağla badettamir hastalara timarhane tayini ferman buyuruldu. demektedir.

(*) Silahdar tarihi cilt 3, s. 369. Topkapı sarayı müzesi Emanet hazinesi kütüphanesi, No. 1413.

Sultan Abdülmecidin 1260 - 1844 tarihinde Yeni sarayı terk ederek Beşiktaşta Çırağan sarayına nakletmesile bu hastahane teşkilâtı da bozulmuş bulunuyor.

Bundan sonra sarayın iç kısmında Fatih sultan Mehmed II nin meşkhane olarak yaptırdığı mahaldeki elyevm ini hazinesi olan seferli odasının yanına altı yataklı olmak üzere sertabib maiyetinde bir iki tabib, cerrah, eczacı, hastalar ağası, hasta bakıcı, hastahane hademesi ve eczahane teşkilâtile beraber bir hastahane kurulmuştur.

Cumhuriyetimizin teessüsünden sonra Yeni saraydaki teřkilâtle beraber bu hastahane de tabiatile lâęvedilmiřti.

